ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 104 (2001)

104-105 A'-B'

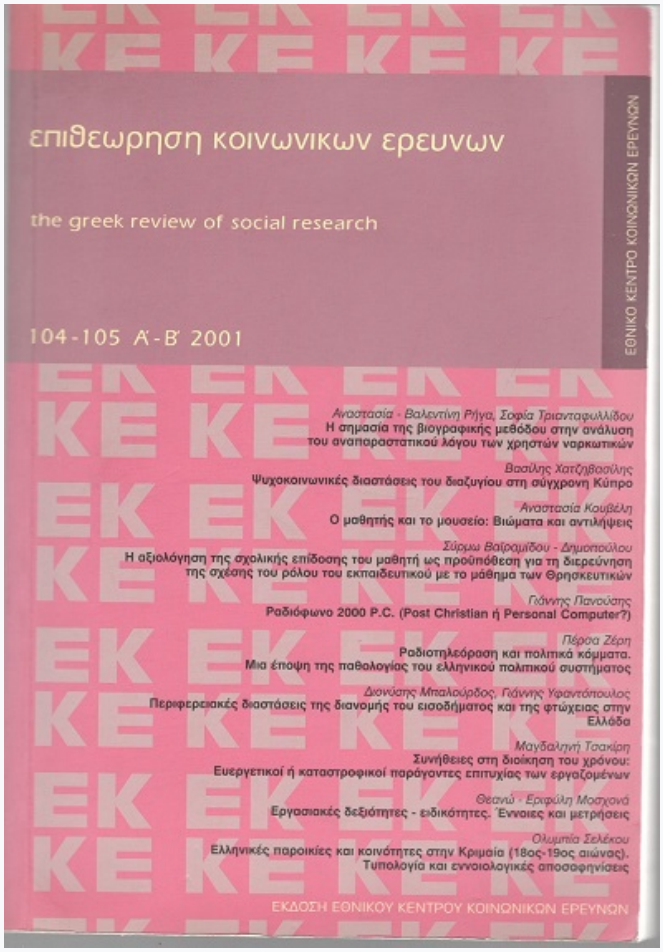

Ο μαθητής και το μουσείο: Βιώματα και αντιλήψεις

Αναστασία Κουβέλη

doi: 10.12681/grsr.8819

Copyright © 2001, Αναστασία Κουβέλη

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Κουβέλη Α. (2001). Ο μαθητής και το μουσείο: Βιώματα και αντιλήψεις. *The Greek Review of Social Research*, *104*, 63–87. https://doi.org/10.12681/grsr.8819

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 06:22:38

Επιθ. Κοιν. Ερευνών, 104-105, 2001, 63-87

*Αναστασία Κουβέλη**

Ο ΜΑΘΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ: ΒΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ[1]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται ορισμένα βασικά αποτελέσματα εμπειρικής κοινωνικής έρευνας που έγινε σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην περιφέρεια πρωτευούσης και στην Ικαρία με αντικείμενο τη σχέση τους με το μουσείο. Στο κείμενο που ακολουθεί περιοριζόμαστε στα στοιχεία που αφορούν τους μαθητές της Αθήνας. Τα βιώματα των μαθητών προσεγγίζονται μέσα από τις συγκεκριμένες εμπειρίες τους με το χώρο «μουσείο», όπως: Πόσα και ποια μουσεία έχουν επισκεφθεί, με ποιον/ποιους έγιναν οι επισκέψεις, κατά πόσον τους δόθηκαν επεξηγήσεις για τα εκθέματα, συμμετοχή ή μη σε εκπαιδευτικά προγράμματα μουσείων, βαθμός ικανοποίησης από τις μέχρι τώρα επισκέψεις τους. Τέλος, η διερεύνηση των αντιλήψεων των μαθητών για το μουσείο καταδεικνύει την υπεροχή θετικών στάσεων απέναντι στο χώρο αυτό, καθώς και τη λειτουργία του σε γνωστικό επίπεδο, κατά κύριο λόγο, με παράλληλη υποβάθμιση του ρόλου του στον τομέα της ψυχαγωγίας και του ελεύθερου χρόνου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα μουσείων. Βέβαια, η πλειονότητα αυτών των μουσείων είναι αρχαιολογικά, όπου φυλάσσονται έργα τέχνης της κλασικής εποχής, αλλά και έργα προγενέστερων πολιτισμών, του κυκλαδικού, του μινωικού, του μυκηναϊκού,

---

* Ερευνήτρια Α΄ βαθμίδας στο ΕΚΚΕ.

1. Το άρθρο βασίζεται στα αποτελέσματα της έρευνας του ΕΚΚΕ «Η σχέση των μαθητών με το μουσείο» (1995-97, επιτόπια έρευνα το 1995). Τα αναλυτικά αποτελέσματα δημοσιεύτηκαν στο Α. Κουβέλη, 2000, *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο. Θεωρητική προσέγγιση, έρευνα στην Αθήνα και στην Ικαρία, εκπαιδευτικά προγράμματα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.

ή και μεθύστερων, όπως της ελληνιστικής εποχής. Αναμφισβήτητα, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών ή και στο μουσείο του Ηρακλείου στην Κρήτη έχουμε τη δυνατότητα να θαυμάσουμε αξεπέραστα αριστουργήματα της αρχαιότητας. Ας μη ξεχνάμε, όμως, τα πάμπολλα μουσεία της επαρχίας, τα οποία θα συναντήσουμε σε διάσπαρτους ανά την Ελλάδα αρχαιολογικούς χώρους και στις περισσότερες πόλεις και πολίχνες της.

Βέβαια, ο κυρίαρχος τύπος του μουσείου είναι, αδιαμφισβήτητα, το αρχαιολογικό. Δεν είναι, όμως, ο μοναδικός. Στην Ελλάδα έχουμε και μια σειρά από άλλα αξιόλογα μουσεία, όπως ιστορικά, λαϊκής τέχνης, φυσικής ιστορίας κ.ά..

Το μουσείο αποτελεί για την ελληνική κοινωνία έναν αυτονόητο τόπο, υπάρχει παντού, ενσωματώνεται νοερά στην καθημερινότητά μας, είναι δίπλα μας, συχνά ως ταπεινό κέλυφος που προστατεύει τους θησαυρούς που κρύβει.

Τα μουσεία της Ελλάδας και οι αρχαιολογικοί χώροι γενικότερα αποτελούν σημαντικό κίνητρο για την έλευση τουριστών στη χώρα μας, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν, οπωσδήποτε, μεγάλο μέρος των επισκεπτών μουσείων της Ελλάδας.

Ποια είναι, όμως, η σχέση του Νεοέλληνα με το μουσείο και τον πολιτισμό που αυτό ενσαρκώνει συμβολικά και μεταφέρει στο σήμερα;

Προκειμένου να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, θεωρήσαμε, ως πρώτο βήμα, απαραίτητη τη διερεύνηση του ελληνικού κοινού των μουσείων μας. Η έρευνα που σχεδιάσαμε και πραγματοποιήσαμε εξειδικεύεται σε ένα τμήμα του κοινού των μουσείων, στους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή σε παιδιά και νέους από δώδεκα μέχρι δεκαοκτώ ετών. Απώτερος στόχος μας είναι, βέβαια, η διεύρυνση των εργασιών μας ώστε να καλύψουμε, κατά το δυνατό, το σύνολο του κοινού των μουσείων μας. Συγκεκριμένα, ως επόμενο βήμα, σχεδιάζουμε να προχωρήσουμε στην υλοποίηση μιας έρευνας με επίκεντρο τη σχέση των φοιτητών με το μουσείο.

Η έρευνα που ολοκληρώσαμε (1995)[2] αναφέρεται σε δύο υποπληθυσμούς: στους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Περιφέρεια Πρωτευούσης και στους μαθητές της Ικαρίας. Όσον αφορά την Περιφέρεια Πρωτευούσης, η έρευνα έγινε με βάση αντιπροσωπευτικό δείγμα

2. Για την αναλυτική παρουσίαση της έρευνας και μια θεωρητική προσέγγιση της προβληματικής, βλέπε Α. Κουβέλη (2000).

(2.719 μαθητές σε 111 σχολεία, ιδιωτικά και δημόσια), ενώ στην Ικαρία η έρευνα ήταν απογραφική και περιέλαβε όλους τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στα τρία σχολεία του νησιού, δηλαδή στον Άγιο Κήρυκο, στον Εύδηλο και στις Ράχες (434 μαθητές).[3]

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω δομημένου ερωτηματολογίου, το οποίο περιελάμβανε κλειστές ερωτήσεις και κλειστές ερωτήσεις με προκατασκευασμένες απαντήσεις. Το ερωτηματολόγιο έπρεπε, οπωσδήποτε, να είναι έτσι διατυπωμένο, ώστε να γίνεται αντιληπτό ακόμη και από παιδιά δώδεκα ετών, αλλά και από μεγαλύτερα, τα οποία ερχόντουσαν όμως για πρώτη φορά στη ζωή τους σε επαφή με τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου.

Το μεθοδολογικό εργαλείο που εφαρμόσαμε για τη συλλογή του πρωτογενούς υλικού ήταν η συλλογική συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Συγκεκριμένα, στις τάξεις που επελέγησαν από τη δειγματοληψία και σε συνεννόηση με τη Διεύθυνση του σχολείου, όλοι οι μαθητές συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιό μας έχοντας στη διάθεσή τους μία διδακτική ώρα, δηλαδή 45΄. Κατά τη συμπλήρωση παρίσταντο σε κάθε τάξη δύο συνεντευκτές, εκπαιδευμένοι από εμάς για την περίσταση, οι οποίοι ανέλαβαν να εισαγάγουν τους μαθητές στην προβληματική της έρευνας και να τους βοηθήσουν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου απαντώντας σε τυχόν απορίες τους και δίνοντας τις απαραίτητες διευκρινίσεις.

Η συλλογική συμπλήρωση που περιορίζεται στη διάρκεια των 45΄ έχει, προφανώς, επιπτώσεις στη διαμόρφωση του ερωτηματολογίου. Δηλαδή, είναι απαραίτητο το ερωτηματολόγιο να είναι σύντομο, ώστε να καταστεί δυνατή η συμπλήρωσή του, συνυπολογιζομένου του χρόνου που απαιτείται για διευκρινιστικές ερωτήσεις των μαθητών, μέσα στα τρία τέταρτα της ώρας που είναι διαθέσιμα.

Από θεματική άποψη, η έρευνα επικεντρώνεται στις εξής ενότητες:

- Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά της οικογένειας των μαθητών
- Εμπειρίες των μαθητών με μουσεία
- Επιθυμίες για επισκέψεις μουσείων στο μέλλον
- Γνώμες και αντιλήψεις για το μουσείο
- Εξωσχολικές δραστηριότητες και η σχέση των μαθητών με το μουσείο

3. Να σημειωθεί ότι η εξαγωγή του δείγματος στην Περιφέρεια Πρωτευούσης έγινε από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας και συγκεκριμένα από την κα Σπυριδούλα Σιδέρη της Διεύθυνσης Μεθοδολογίας.

Λόγω του περιορισμένου χώρου, δεν θα μπορέσουμε να αναφερθούμε αναλυτικά σε όλα τα ζητήματα, αλλά θα θίξουμε μόνο ορισμένα βασικά σημεία.

Να πούμε, τέλος, δυο λόγια για την επιλογή των χώρων της έρευνας, της Περιφέρειας Πρωτευούσης και της νήσου Ικαρίας. Η επιλογή αυτή αποσκοπεί στη δυνατότητα σύγκρισης των αποτελεσμάτων μεταξύ δύο ακραία διαφορετικών περιοχών. Στη μία πλευρά τοποθετείται το πολυπληθέστερο αστικό κέντρο της χώρας, με μεγάλη συγκέντρωση μουσείων, και στην άλλη ένα απομακρυσμένο ακριτικό νησί, απομονωμένο λόγω των κακών συγκοινωνιών, φτωχό και χωρίς αξιόλογη τουριστική ανάπτυξη, όπου οι κάτοικοι ασχολούνται παραδοσιακά με τη ναυτιλία. Στο νησί αυτό υπάρχουν τρία, μόνο κατ' όνομα, μουσεία, αφού πρόκειται για πολύ μικρά κτίσματα, όπου φυλάσσονται, εντελώς αταξινόμητα, κάποια αρχαιολογικά ευρήματα ή αντικείμενα λαϊκής τέχνης. Επιπλέον, και τα τρία είναι, κατά κανόνα, κλειστά και μπορεί να τα επισκεφθεί κανείς μόνο κατόπιν προσυνεννόησης με το φύλακά τους – ορθότερα, τον κλειδούχο.

Παρά το μεγάλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η συγκριτική ανάλυση των στοιχείων ανάμεσα στους δύο αυτούς τόσο διαφορετικούς χώρους, στο παρόν κείμενο, για λόγους οικονομίας χώρου, θα αναφερθούμε μόνο στα αποτελέσματα της έρευνας στην Περιφέρεια Πρωτευούσης.

ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΜΕ ΜΟΥΣΕΙΑ

Χωρίς αμφιβολία, η σχέση των μαθητών με το μουσείο έχει ως αφετηρία και χτίζεται πάνω στις μέχρι τώρα εμπειρίες τους που αποκτήθηκαν από την επαφή τους με το συγκεκριμένο χώρο.

Η προσέγγιση των εμπειριών αυτών επιχειρείται με βάση τους εξής άξονες:

- Επισκέψεις σε συγκεκριμένα μουσεία
- Συχνότητα επίσκεψης
- Συνθήκες επίσκεψης
- Βαθμός ικανοποίησης από τις επισκέψεις σε μουσεία

Όσον αφορά τις επισκέψεις των μαθητών σε μουσεία, διαπιστώνουμε ότι σχεδόν όλοι έχουν επισκεφθεί κάποτε έστω και ένα μουσείο.

Ας έρθουμε τώρα στα συγκεκριμένα μουσεία που έχουν επισκεφθεί οι μαθητές της Πρωτεύουσας. Στην περίπτωση αυτή κάναμε τη διάκριση μεταξύ μουσείων που βρίσκονται στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά και μουσείων που βρίσκονται στην υπόλοιπη Ελλάδα. Χρησιμοποιήσαμε, δηλαδή, δύο καταλόγους με μουσεία που εμείς επιλέξαμε.

Ελλείψει προϋπαρχόντων στοιχείων, η κατάρτιση αυτών των καταλόγων έγινε, κατά κάποιον τρόπο, αυθαίρετα, δηλαδή συμπεριλάβαμε τα κατά την κρίση μας σπουδαιότερα, μεγαλύτερα, πιο πολυσύχναστα ή ονομαστά μουσεία.

Ο κατάλογος για τα μουσεία της Αθήνας και του Πειραιά είναι αρκετά ενδελεχής, αφού περιλαμβάνει είκοσι μουσεία. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται τα σχετικά αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή μαθητών ως προς τα μουσεία της Αθήνας και του Πειραιά που έχουν επισκεφθεί. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Ονομασία μουσείου	*Επίσκεψη στο μουσείο*			
	Ναι		*Όχι*	
	N	*%*	*N*	*%*
Ακροπόλεως	2.298	84,5	421	15,5
Αρχαιολογικό	2.263	83,2	456	16,8
Πολεμικό	2.216	81,5	503	18,5
Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας	1.980	72,8	739	27,2
Εθνική Πινακοθήκη	1.550	57,0	1.169	43,0
Μπενάκη	1.200	44,1	1.519	55,9
Βυζαντινό	1.132	41,6	1.587	58,4
Ιστορικό Εθνικό	859	31,6	1.860	68,4
Ναυτικό Πειραιώς	828	30,5	1.891	69,5
Αρχαίας Αγοράς Αθηνών Στοά Αττάλου	823	30,3	1.896	69,7
Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης	777	28,6	1.942	71,4
Κυκλαδικής Τέχνης	592	21,8	2.127	78,2
Αρχαιολογικό Πειραιώς	535	19,7	2.184	80,3
Νομισματικό	435	16,0	2.284	84,0
Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων	275	10,1	2.444	89,9
Βορρέ	247	9,1	2.472	90,9
Αγγελικής Χατζημιχάλη	208	7,6	2.511	92,4
Ελληνικό Παιδικό	175	6,4	2.544	93,6
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο	166	6,1	2.553	93,9
Ελληνικής Παιδικής Τέχνης	114	4,2	2.605	95,8
Άλλα μουσεία	142	5,2	2.577	94,8

Ανάλογα με τα ποσοστά που συγκεντρώνουν οι επισκέψεις στα διάφορα μουσεία, μπορούμε να τα κατηγοριοποιήσουμε σε τρεις ομάδες. Η πρώτη από τις εν λόγω ομάδες είναι αυτή που συγκεντρώνει την υψηλότερη προσέλευση και περιλαμβάνει το Μουσείο Ακροπόλεως (84,5%), το Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (83,2%) και το Πολεμικό Μουσείο

(81,5%). Η ένταξη του Μουσείου Ακροπόλεως και του Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών στην ομάδα υψηλής προσέλευσης ήταν, βέβαια, αναμενόμενη. Το πρώτο, τμήμα του αρχαιολογικού χώρου της Ακρόπολης, κατέχει θέση εμβλήματος για την Αθήνα και την Ελλάδα, ενώ το Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών είναι το μεγαλύτερο και πλουσιότερο μουσείο της χώρας. Το Πολεμικό Μουσείο στην τρίτη θέση αποτελεί την έκπληξη. Θα πρέπει, όμως, να διευκρινίσουμε ότι η ονομασία του είναι εν πολλοίς παραπλανητική, αφού, στην πραγματικότητα, πρόκειται για ιστορικό μουσείο με κέντρο βάρους τους απελευθερωτικούς αγώνες του 1821.

Μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης ομάδας κατατάσσεται το Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, με 72,8%. Η προνομιούχος αυτή κατάταξη εξασφαλίζεται, πιθανότατα, λόγω της μοναδικότητας του είδους του μουσείου αυτού για την Ελλάδα, αλλά και λόγω του είδους των εκθεμάτων του και του εντυπωσιασμού που προκαλούν με αποτέλεσμα να το καθιστούν ιδιαίτερα ελκυστικό για επισκέψεις μαθητών.

Μέσα από τα στοιχεία που παραθέσαμε, διακρίνεται μια δεύτερη ομάδα μουσείων, αυτά με υψηλό βαθμό προσέλευσης. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται η Εθνική Πινακοθήκη (57%), το Μουσείο Μπενάκη (44,1%) και το Βυζαντινό Μουσείο (41,6%). Η πολύ καλή θέση της Εθνικής Πινακοθήκης οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, στη δυναμική και εξωστρεφή πολιτιστική πρακτική του μουσείου αυτού με τη διοργάνωση εκθέσεων σε συνεργασία με μουσεία του εξωτερικού, οι οποίες έτυχαν, παράλληλα, της έντονης προβολής από τα μαζικά μέσα επικοινωνίας. Στην περίπτωσή μας, η ικανοποιητική προσέλευση θα πρέπει να συσχετισθεί χρονικά με την έκθεση της Πινακοθήκης «Από τον Θεοτοκόπουλο στον Cézanne», η οποία πραγματοποιήθηκε με μεγάλη επιτυχία την εποχή που διεξήχθη η έρευνα. Για τα άλλα δύο μουσεία της ομάδας αυτής, το Βυζαντινό Μουσείο και το Μουσείο Μπενάκη, εξίσου πολύ σημαντικά και γνωστά μουσεία της Αθήνας, ένας επιπρόσθετος λόγος που δικαιολογεί την προσέλευση μαθητών είναι ότι και στα δύο αυτά μουσεία διεξάγονται Εκπαιδευτικά Προγράμματα,[4] οργανωμένα από το μόνιμο προσωπικό, τα οποία απευθύνονται σε μαθητές.

Στο παρόν κείμενο δεν έχουμε τη δυνατότητα τα αναφερθούμε αναλυτικά στα Εκπαιδευτικά Προγράμματα που διενεργούνται σε πολλά μουσεία, είτε τα προγράμματα αυτά είναι οργανωμένα από τα ίδια τα

4. Για μια αναλυτική διαπραγμάτευση των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων που οργανώνουν τα ελληνικά μουσεία, βλέπε Α. Κουβέλη (2000, σ. 219-279).

μουσεία είτε από το Υπουργείο Πολιτισμού. Μπορούμε, όμως, να διατυπώσουμε, κατόπιν της ενασχόλησής μας με τα εν λόγω προγράμματα στο πλαίσιο της έρευνάς μας, μια συμπερασματική παρατήρηση: Τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα μουσείων δέχονται ιδιαίτερα υψηλή ζήτηση και ήδη με την έναρξη της σχολικής χρονιάς κλείνονται όλες οι ημερομηνίες για τη συμμετοχή σχολείων σε αυτά, ενώ όσα σχολεία καθυστερούν την υποβολή του αιτήματός τους θα πρέπει να μεταθέσουν την επίσκεψή τους για πολύ αργότερα.

Μετά την ομάδα μουσείων με υψηλή προσέλευση, ακολουθεί η ομάδα μουσείων με μέτρια προσέλευση, με ποσοστά γύρω στο 30%. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται το Ιστορικό Εθνικό Μουσείο (31,6%), το Ναυτικό Μουσείο Πειραιώς (30,5%) και η Αρχαία Αγορά με τη Στοά του Αττάλου (30,3%).

Στην τελευταία ομάδα, αυτήν της χαμηλής προσέλευσης, περιλαμβάνονται, με ποσοστά από 10% έως 30%, τα εξής μουσεία: Το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (28,6%), το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης (21,8%), το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς (19,7%) και το Νομισματικό Μουσείο (16%).

Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζουμε, διακρίνουμε και μια τελευταία ομάδα μουσείων, αυτά με πολύ χαμηλή προσέλευση. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται τα εξής μουσεία: Το Μουσείο Βορρέ (Πινακοθήκη σύγχρονης εικαστικής τέχνης) με 9,1%, το Μουσείο της Αγγελικής Χατζημιχάλη (Λαογραφικό μουσείο) με 7,6%, το Παιδικό Μουσείο με 6,4%, το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο με 6,1% και το Μουσείο Ελληνικής Παιδικής Τέχνης με 4,2%. Στην ομάδα πολύ χαμηλής προσέλευσης περιλαμβάνονται, άρα, μουσεία που συγκεντρώνουν κάτω του 10% των μαθητικών επισκέψεων.

Πέρα, όμως, από την παράθεση των αριθμητικών στοιχείων, σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέξαμε, οδηγούμαστε σε κάποια συμπεράσματα με βάση ακριβώς αυτά τα ίδια στοιχεία και την κατηγοριοποίησή τους.

1. Οι επισκέψεις μαθητών σε μουσεία ακολουθούν την πεπατημένη. Ως μουσεία με τα υψηλότερα ποσοστά προσέλευσης αναδεικνύονται τα αρχαιολογικά μουσεία μεγάλου κύρους, με μόνη εξαίρεση το Πολεμικό Μουσείο.
2. Η υψηλή προσέλευση μαθητών σε ορισμένα μουσεία αποτελεί συνάρτηση της διεξαγωγής ή μη Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στα μουσεία αυτά.
3. Οι μαθητές δεν φαίνεται να επικεντρώνουν τις επισκέψεις τους σε εξειδικευμένα μουσεία, όπως λαϊκής τέχνης, μουσικών οργάνων,

νεότερης κεραμικής κ.ά., αν και λειτουργούν αρκετά μουσεία της κατηγορίας αυτής στην Αθήνα.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε αναπόφευκτα στη διατύπωση ενός ερωτήματος: Οι μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ακολουθώντας την πεπατημένη που έχουν χαράξει τουρίστες κυρίως, όσον αφορά τις επισκέψεις σε μουσεία, μήπως κινδυνεύουν να υιοθετήσουν στην πρακτική τους με το μουσείο την άποψη του τουρίστα; Θα θεωρούσαμε μια τέτοια κατάληξη άκρως προβληματική, εάν ο τουρίστας (ο ξένος) και ο γηγενής προσέγγιζαν το κάθε πολιτιστικό μνημείο με μειωμένες αξιώσεις όσον αφορά την ιστορία του και την ενσωμάτωσή του στον πολιτισμό της χώρας.

Μετά τα μουσεία στην περιοχή της Αθήνας, το επόμενο σημείο για την προσέγγιση της εμπειρίας των μαθητών με το μουσείο αφορά την επίσκεψη μουσείων εκτός της Περιφέρειας Πρωτευούσης. Ο κατάλογος περιλαμβάνει δώδεκα μουσεία, είναι, δηλαδή, συνοπτικότερος σε σύγκριση με τον κατάλογο της Αθήνας. Και εδώ, επίσης, ελλείψει προϋπαρχόντων δεδομένων, προχωρήσαμε στην κατάρτισή του κατά κάποιον τρόπο αυθαίρετα. Η επιλογή των μουσείων έγινε, ωστόσο, στη βάση κάποιων κριτηρίων: Πρόθεσή μας ήταν να συμπεριλάβουμε μουσεία στους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας, όπως το Μουσείο των Δελφών και της Ολυμπίας, μεγάλα μουσεία σε προσφιλείς τόπους εκδρομών, σχολικών ή οικογενειακών, όπως τα Μουσεία Ηρακλείου και Κέρκυρας, μουσεία που ήταν στην επικαιρότητα τα τελευταία χρόνια, όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης λόγω των ευρημάτων της Βεργίνας και το σχετικά νεόδμητο μουσείο στην Άνδρο λόγω της μεγάλης δραστηριοποίησής του σε εκθέσεις μοντέρνας τέχνης (για τον Henry Moore η τελευταία), αλλά και μουσεία σε κοντινές αποστάσεις από την Αθήνα και, ταυτόχρονα, σε πολυσύχναστους τόπους εκδρομών, όπως το Μουσείο του Ναυπλίου (λαογραφικό) και το Μουσείο της Βραυρώνας στην Αττική (αρχαιολογικό). Τα σχετικά αποτελέσματα παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα.

Με αρκετή διαφορά από τα άλλα μουσεία, το Μουσείο των Δελφών είναι αυτό που συγκεντρώνει, με 60,0%, το υψηλότερο ποσοστό προσέλευσης. Ακολουθεί, με 43,1%, το Μουσείο του Ναυπλίου, ένα σχετικά μικρό λαογραφικό και εθνολογικό μουσείο, το οποίο όμως έχει τιμηθεί ως «μουσείο της χρονιάς» από την Unesco. Στην τρίτη θέση έρχεται το Μουσείο Ολυμπίας, με 34,5%, δηλαδή με σημαντική απόσταση από τα προηγούμενα. Οι πρωτιές των μουσείων στους Δελφούς και στην Ολυμπία ασφαλώς δεν μας ξενίζουν. Πρόκειται για δύο από τα ονομαστό-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατανομή μαθητών ως προς τα μουσεία που έχουν επισκεφθεί εκτός Αθηνών. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Ονομασία μουσείου	*Επίσκεψη στο μουσείο*			
	Ναι		*Όχι*	
	N	*%*	*N*	*%*
Δελφών	1.632	60,0	1.087	40,0
Ναυπλίου	1.172	43,1	1.547	56,9
Ολυμπίας	939	34,5	1.780	65,5
Θεσσαλονίκης	466	17,1	2.253	82,9
Κέρκυρας	441	16,2	2.278	83,8
Βραυρώνας	402	14,8	2.317	85,2
Ηρακλείου	400	14,7	2.319	85,3
Δίου	329	12,1	2.390	87,9
Άνδρου	203	7,5	2.516	92,5
Ιωαννίνων	143	5,3	2.576	94,7
Επιδαύρου	106	3,9	2.613	96,1
Αρχαίας Κορίνθου	59	2,2	2.660	97,8
Άλλα μουσεία	372	13,7	2.347	86,3

τερα αρχαιολογικά μουσεία της χώρας και η επίσκεψή τους προγραμματίζεται συχνά στο πλαίσιο σχολικών εκδρομών. Το ενδιαφέρον που συγκεντρώνει το Μουσείο Ναυπλίου είναι κάπως απρόσμενο, διότι, αν και πρόκειται για ένα εξαιρετικά καλά οργανωμένο μουσείο, δεν έχει ακόμη αποκτήσει τη φήμη που του αξίζει. Για την περίπτωση αυτή, η υπόθεσή μας είναι ότι η σχετικά υψηλή προσέλευση μαθητών στο μουσείο του Ναυπλίου οφείλεται, εν πολλοίς, στο γεγονός ότι το Ναύπλιο αποτελεί προσφιλή τόπο μονοήμερων και διήμερων εκδρομών, σχολικών κυρίως, αλλά και οικογενειακών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, διακρίνεται μια ομάδα μουσείων μέτριας προσέλευσης με ποσοστά κυμαινόμενα μεταξύ 17,1% και 12,1%, στην οποία εντάσσονται τα εξής μουσεία: Μουσείο Θεσσαλονίκης (17,1%), Κέρκυρας (16,2%), Βραυρώνας (14,8%), Ηρακλείου (14,7%) και Δίου (12,1%). Η τρίτη ομάδα μουσείων, αυτή που θα χαρακτηρίζαμε ως χαμηλής προσέλευσης, συγκεντρώνει ποσοστά μεταξύ 7,5% και 2% και περιλαμβάνει το Μουσείο της Άνδρου, το Μουσείο Ιωαννίνων, το Μουσείο της Επιδαύρου και το Μουσείο της Αρχαίας Κορίνθου.

Όπως εξάγεται από τον παραπάνω πίνακα, η περίπτωση «άλλα μουσεία» αντιπροσωπεύει ένα αξιόλογο ποσοστό, 13,7%. Η αναλυτική επεξεργασία των στοιχείων αυτών μας επιβεβαίωσε ότι πρόκειται για επισκέψεις σε διαφορετικά μουσεία της χώρας, χωρίς κάποιο από αυτά να συγκεντρώνει ποσοστό μεγαλύτερο του 2%.

Πόσο έγκυρα και αξιόπιστα είναι, όμως, τα στοιχεία μας; Αυτό αποτελεί πάγιο ερώτημα και το ερώτημα-κλειδί για τα αποτελέσματα κάθε εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Είμαστε της άποψης ότι καμία έρευνα δεν μπορεί να αποφύγει ολοσχερώς, ακόμη και με την καλύτερη προετοιμασία, μια κάποια στρέβλωση των στοιχείων. Αυτό είναι αναπόφευκτο και, κατά συνέπεια, η εργασία του κοινωνικού ερευνητή εδράζεται στον προσδιορισμό του πρίσματος διάθλασης που υπεισέρχεται στρεβλωτικά στην κάθε συγκεκριμένη έρευνα.

Στην προκειμένη περίπτωση, θεωρούμε ότι η ίδια η μεθοδολογική τεχνική που ακολουθήσαμε, η συλλογική συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, αποτελεί πηγή σφάλματος. Ας αναλογιστούμε, προς στιγμήν, τις συνθήκες συμπλήρωσης: Μέσα σε τάξεις 20-25 μαθητών μοιραζόταν το ερωτηματολόγιο, ο καθηγητής τούς καλούσε να το συμπληρώσουν με προσοχή σύμφωνα με τις οδηγίες των συνεντευκτών. Όμως, όπως συμβαίνει συχνά με σχολικές εργασίες ή διαγωνίσματα, οι μαθητές προσπαθούσαν συχνά να ανατρέψουν τη δέσμευση της ατομικής συμπλήρωσης, κοίταζαν τι έγραφε ο διπλανός τους, συζητούσαν τι απάντηση «έπρεπε» να δώσουν, συνεργαζόντουσαν για τη συμπλήρωση. Τέτοιες πρακτικές είναι δύσκολο, παρά την παρουσία εκπαιδευμένων συνεντευκτών, να αποτραπούν εντελώς και εμπεριέχουν, βέβαια, τον κίνδυνο αλλοίωσης των αποτελεσμάτων.

Μία άλλη παράμετρος που υπεισέρχεται καθοριστικά στη διαμόρφωση της εμπειρίας των μαθητών με το μουσείο –και μέσω αυτής στη διαμόρφωση της σχέσης τους με το μουσείο– είναι ο βαθμός γνωριμίας, οικειότητας θα μπορούσαμε να πούμε, με το χώρο αυτό. Για τη διερεύνηση του ζητήματος ακολουθήσαμε στην έρευνά μας δύο προσεγγίσεις:

α) Προσδιορίσαμε το συνολικό αριθμό των μουσείων που έχουν επισκεφθεί οι μαθητές εφαρμόζοντας μια πενταβάθμια κλίμακα που εκτείνεται από «ελάχιστα μουσεία» μέχρι «πάρα πολλά μουσεία».

β) Συλλέξαμε στοιχεία σχετικά με τον αριθμό επισκέψεων των μαθητών σε μουσεία κατά τα τελευταία δύο χρόνια.

Ο επόμενος πίνακας μας δίνει στοιχεία σχετικά με το συνολικό αριθμό επισκέψεων των μαθητών σε μουσεία.

Όπως διαπιστώνουμε, η πλειονότητα των μαθητών της Αθήνας, το 53,1%, έχουν επισκεφθεί «αρκετά» μουσεία, 7-12. Ακολουθούν, με 19,4%, οι μαθητές που έχουν επισκεφθεί «λίγα» μουσεία, δηλαδή 4-6. Οι μαθητές που έχουν επισκεφθεί «πολλά» μουσεία, 13-16, συγκεντρώνουν το 17,4%. Τέλος, τα ακραία κλιμάκια, «ελάχιστα» μουσεία, 1-3, και «πάρα πολλά» μουσεία, 17 και άνω, συγκεντρώνουν πολύ χαμηλά ποσοστά,

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατανομή μαθητών ανάλογα με τον αριθμό μουσείων που έχουν επισκεφθεί. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Αριθμός μουσείων	*Περιφέρεια Πρωτευούσης*	
	N	*%*
Ελάχιστα (1-3)	152	5,6
Λίγα (4-6)	528	19,4
Αρκετά (7-12)	1.144	53,1
Πολλά (13-16)	473	17,4
Πάρα πολλά (17 και άνω)	122	4,5
Σύνολο	**2.719**	**100,0**

5,6% και 4,5%, αντίστοιχα. Κατά την άποψή μας, μπορούμε να καταλήξουμε στο γενικό συμπέρασμα ότι, με βάση τα παραπάνω στοιχεία, οι μαθητές στην Αθήνα παρουσιάζουν έναν αξιοσημείωτο βαθμό επαφής και γνωριμίας με τον τόπο «μουσείο».

Ας έρθουμε τώρα στη συχνότητα επίσκεψης των μουσείων. Ως συχνότητα επίσκεψης εννοούμε τον αριθμό επισκέψεων σε μουσεία που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, το οποίο προσδιορίσαμε στα δύο χρόνια που προηγήθηκαν της έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Κατανομή μαθητών ανάλογα με τον αριθμό επισκέψεων σε κάποιο μουσείο τα τελευταία δύο χρόνια. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Αριθμός επισκέψεων	*Περιφέρεια Πρωτευούσης*	
	N	*%*
Καμία επίσκεψη	321	11,8
1 επίσκεψη	344	12,7
2 επισκέψεις	563	20,7
3 επισκέψεις	467	17,2
4 επισκέψεις	349	12,8
5 επισκέψεις	268	9,9
6 επισκέψεις	118	4,3
7 επισκέψεις	90	3,3
8 επισκέψεις	57	2,1
9 επισκέψεις	29	1,1
10 επισκέψεις	64	2,4
Άνω των 10 επισκέψεων	49	1,8
Σύνολο	**2.719**	**100,0**

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, το 11,8% των μαθητών της Περιφέρειας Πρωτευούσης δεν επισκέφθηκε κανένα μουσείο τα τελευταία δύο χρόνια, ενώ η πλειονότητα των μαθητικών επισκέψεων σε κάποιο

μουσείο κατά την ίδια χρονική περίοδο κατανέμεται μεταξύ μίας και πέντε επισκέψεων συγκεντρώνοντας το 73,3%. Αναλυτικότερα: Το 12,7% των μαθητών πήγε μία φορά σε κάποιο μουσείο, το 20,7% δύο φορές, το 17,2% τρεις φορές, το 12,8% τέσσερις φορές και το 9,9% πέντε φορές. Τα υψηλότερα ποσοστά συγκεντρώνουν, άρα, οι δύο και οι τρεις επισκέψεις, ενώ το 9,9% των μαθητών, αξιοσημείωτο ποσοστό, έχει επισκεφθεί πέντε φορές κάποιο μουσείο κατά την τελευταία διετία. Η αξιολόγηση αυτών των αποτελεσμάτων είναι, αν όχι αδύνατη, οπωσδήποτε, όμως, πολύ παρακινδυνευμένη, δεδομένου ότι δεν διαθέτουμε κανενός είδους συγκριτικά στοιχεία για τη χώρα μας. Πρέπει, άρα, να περιορισθούμε σε συμπεράσματα που βασίζονται στην υποκειμενική κρίση μας αποδεχόμενοι, ταυτόχρονα, ότι η κρίση αυτή είναι, κατά κάποιον τρόπο, αυθαίρετη και μεροληπτική. Υπό την έννοια αυτή, θεωρούμε ότι η επίσκεψη μαθητών σε μουσεία παρουσιάζει μέτρια συχνότητα, αφού οι μισοί μαθητές, το 50,6%, έχουν επισκεφθεί 1-3 μουσεία κατά την τελευταία διετία. Με άλλα λόγια, σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι μαθητές επισκέπτονται το πολύ μέχρι δύο μουσεία το χρόνο.

Το ζήτημα αυτό, η συχνότητα επίσκεψης σε μουσεία, μπορεί, παράλληλα, να προσεγγισθεί με βάση τον αριθμό επισκέψεων τα τελευταία δύο χρόνια και την ομαδοποίησή τους σύμφωνα με μια πενταβάθμια κλίμακα, η οποία εκτείνεται από «καμία επίσκεψη» έως «πάρα πολλές επισκέψεις».

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται τα σχετικά αποτελέσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Κατανομή μαθητών ανάλογα με τον αριθμό μουσείων που έχουν επισκεφθεί. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Αριθμός επισκέψεων	*Περιφέρεια Πρωτευούσης*	
	N	*%*
Καμία	321	11,8
Λίγες (1-2)	90	33,4
Αρκετές (3-5)	1.084	39,9
Πολλές (6-9)	294	10,8
Πάρα πολλές (10 και άνω)	113	4,2
Σύνολο	**2.719**	**100,0**

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, το 39,9% των μαθητών της Αθήνας έχει επισκεφθεί «αρκετές φορές» (3-5) κάποια μουσεία και το 33,4% έχει πραγματοποιήσει μόνο «λίγες» επισκέψεις (1-2). Υψηλή συχνότητα επισκέψεων («πολλές», 6-9) δηλώνει το 10,8% των μαθητών και πολύ υψηλή («πάρα πολλές», άνω των 10) μόνο το 4,2%. Τέλος, ένα αξιόλογο ποσοστό μαθητών, το 11,8%, δεν έχει επισκεφθεί κανένα μουσείο την τελευταία διετία.

Έως τώρα ασχοληθήκαμε με την ποσοτική περισσότερο διάσταση της εμπειρίας των μαθητών με το μουσείο, δηλαδή με το πόσα και ποια μουσεία επισκέφθηκαν και με ποια συχνότητα. Η ποσοτική παράμετρος είναι, αναμφισβήτητα, σημαντική για την εκτίμηση της σχέσης των μαθητών με το μουσείο, αλλά όχι η μοναδική. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η ποιοτική παράμετρος, η οποία αξιολογεί, κατά τη γνώμη μας, τις συνθήκες επίσκεψης των μουσείων, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Όσον αφορά τις συνθήκες επίσκεψης των μουσείων, διακρίνουμε δύο κατηγορίες: τις αντικειμενικές και τις υποκειμενικές. Να υπενθυμίσουμε ξανά ότι η ανάγκη κατάρτισης ενός σύντομου ερωτηματολογίου, το οποίο θα έπρεπε να συμπληρωθεί στη διάρκεια μιας σχολικής ώρας, αποτέλεσε βασικό περιοριστικό παράγοντα αναλογικά με το εύρος της προβληματικής που προσεγγίσαμε. Συγκεκριμένα, για τη διερεύνηση των αντικειμενικών συνθηκών επίσκεψης στα μουσεία επιλέξαμε τα εξής σημεία: α) Με ποιον/ποιους επισκέφθηκαν οι μαθητές τα μουσεία, β) Κατά πόσο τους δόθηκαν επεξηγήσεις για τα εκθέματα των μουσείων, και γ) Ποια ήταν η συμμετοχή των μαθητών σε Εκπαιδευτικά Προγράμματα μουσείων.

Ο τρόπος επίσκεψης του μουσείου σε συσχετισμό με την ταυτότητα της ομάδας με την οποία πραγματοποιείται η επίσκεψη – αφού σπάνια είναι ατομική για τις ηλικίες αυτές–προσλαμβάνει καθοριστικό ρόλο για την πορεία της επίσκεψης, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της, την ίδια τη σχέση του επισκέπτη με τα εκθέματα και το θεσμό του μουσείου. Παράλληλα, ο τρόπος επίσκεψης είναι ενδεικτικός για τα κίνητρα του μαθητή να συμμετάσχει σε αυτήν: Όταν, για παράδειγμα, η επίσκεψη πραγματοποιείται με το σχολείο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι προσλαμβάνει υποχρεωτικό χαρακτήρα. Όταν η επίσκεψη γίνεται με τους γονείς, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι έχει συναινετικό χαρακτήρα και ότι έχει προηγηθεί κάποιου είδους διακανονισμός όσον αφορά τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου. Όταν ο μαθητής επισκέπτεται ένα μουσείο με φίλους του, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η δραστηριότητα αυτή εκφράζει σε μεγάλο βαθμό τα ενδιαφέροντά του και τις επιθυμίες του. Τέλος, η ατομική επίσκεψη, στον αντίποδα της σχολικής, είναι αυτή που εκφράζει περισσότερο ανάγκες και επιθυμίες του επισκέπτη/μαθητή. Από την άλλη πλευρά, προκειμένου να διερευνήσουμε πληρέστερα την επίδραση

των συνθηκών επίσκεψης του μουσείου στη διαμόρφωση της σχέσης του μαθητή με αυτό, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο ο ρόλος του μαθητή στο εσωτερικό της ομάδας με την οποία γίνεται η επίσκεψη όσο και ζητήματα ενδοομαδικής δυναμικής. Στο πλαίσιο της έρευνας δεν είχαμε, όμως, τη δυνατότητα να επεκταθούμε στην προβληματική αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Κατανομή μαθητών ανάλογα με τον τρόπο που έγινε η επίσκεψη στα μουσεία. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Τρόπος επίσκεψης	*Ναι*		*Όχι*	
	N	*%*	*N*	*%*
Με το σχολείο	2.642	97,2	77	2,8
Με τους γονείς	2.074	76,3	645	23,7
Με άλλους συγγενείς	808	29,7	1.911	70,3
Με φίλους, παρέα	836	30,7	1.883	69,3
Μόνοι	163	6,0	2.556	94,0
Με άλλον τρόπο	43	1,6	2.676	98,4

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, διαπιστώνεται ο πρωταρχικός ρόλος του σχολείου στη γνωριμία του μαθητή με το μουσείο, αφού το σύνολο σχεδόν των μαθητών, το 97,2%, έχουν επισκεφθεί κάποιο ή κάποια μουσεία με το σχολείο τους. Αλλά και η στενή οικογένεια αποτελεί σημαντικότατο παράγοντα στη διαμόρφωση της σχέσης με το μουσείο, αφού 76,3% των μαθητών έχουν επισκεφθεί μουσεία με τους γονείς τους. Περίπου το 1/3 των μαθητών (30,7%) έχουν πάει σε μουσεία με τους φίλους τους, την παρέα τους – ποσοστό, δηλαδή, αξιοσημείωτο. Αντίστοιχο ποσοστό, το 29,7%, έχει πάει σε μουσεία με συγγενείς. Οι ατομικές επισκέψεις αντιπροσωπεύουν, όπως ήταν αναμενόμενο, χαμηλό ποσοστό, μόνο 6,0%.

Το πλαίσιο, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η επίσκεψη, υπεισέρχεται καθοριστικά στο χαρακτήρα που αυτή προσλαμβάνει. Έτσι, η επίσκεψη με το σχολείο εμπεριέχει περισσότερο το εκπαιδευτικό στοιχείο· παράλληλα, όμως, και το ψυχαγωγικό. Η επίσκεψη με τους γονείς εμπεριέχει, επιπλέον, συναισθηματικά στοιχεία, όπως, άλλωστε, και οι επισκέψεις με φίλους, αν και διαφορετικού περιεχομένου. Σημαντικό είναι, κατά τη γνώμη μας, το γεγονός ότι παρατηρείται, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, μια αρκετά ευρεία διαφοροποίηση του τύπου των επισκέψεων, με αποτέλεσμα τον εν δυνάμει εμπλουτισμό της εμπειρίας με το μουσείο από περισσότερες πηγές, κάτι που διευκολύνει, θεωρητικά τουλάχιστον, την οικοδόμηση, μελλοντικά, μιας σχέσης με το μουσείο στη βάση των προσωπικών αναγκών και επιθυμιών.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Η οργάνωση της επίσκεψης σε ένα μουσείο θα έπρεπε να επιτρέπει και να διευκολύνει την πρόσβαση των μαθητών στον κόσμο των εκθεμάτων δίνοντας, ταυτόχρονα, έναυσμα για περισσότερους τρόπους προσέγγισης πέρα από αυτόν της φαντασίας τους αποκλειστικά. Η οργάνωση της επίσκεψης, συστατικό στοιχείο για τη συγκρότηση της εμπειρίας των μαθητών από την επαφή τους με το μουσείο, περιλαμβάνει, ασφαλώς, πληθώρα φάσεων: Την προετοιμασία, το χρόνο παραμονής στο μουσείο, αλλά και μπροστά στα διάφορα εκθέματα ξεχωριστά, τη διάθεση έντυπου υλικού, την παροχή πληροφοριών κατά την επίσκεψη και την προσαρμογή τους στο επίπεδο γνώσεων του μαθητή, συζητήσεις και δραστηριότητες με αφορμή και σε σχέση με την επίσκεψη, για να αναφερθούμε μόνο στα κυριότερα σημεία.

Η ευρύτατη αυτή θεματική δεν ήταν δυνατό να εξετασθεί αναλυτικά στο πλαίσιο της έρευνάς μας, ειδικά αν λάβουμε υπόψη τους περιορισμούς που συνεπάγεται η συλλογική συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου σε μαθητικές τάξεις. Διερευνήσαμε, λοιπόν, το ζήτημα αυτό ενδεικτικά εστιάζοντας στο κατά πόσο δίνονταν επεξηγήσεις κατά την επίσκεψη στο μουσείο για τα εκθέματα που παρουσιάζονταν. Τα σχετικά αποτελέσματα παρατίθενται στον επόμενο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κατανομή μαθητών ανάλογα με το αν τους δίνονταν εξηγήσεις κατά την επίσκεψη στα μουσεία. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Εξηγήσεις κατά την επίσκεψη	*Περιφέρεια Πρωτευούσης*	
	N	*%*
Ναι	2.087	76,8
Άλλοτε ναι, άλλοτε όχι	193	7,1
Όχι	439	16,1
Σύνολο	**2.719**	**100,0**

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι για την πλειονότητα των μαθητών, το 76,8%, οι επισκέψεις συνοδεύτηκαν από επεξηγήσεις όσον αφορά τα εκθέματα του μουσείου, ενώ 7,1% δηλώνουν ότι άλλοτε τους δόθηκαν επεξηγήσεις και άλλοτε όχι. Τέλος, 16,1% δήλωσαν ότι κατά τις επισκέψεις τους σε μουσεία δεν τους δόθηκαν καθόλου επεξηγήσεις σχετικά με τα εκθέματα.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, καταλήγουμε στην άποψη ότι η κατάσταση όσον αφορά την πληροφόρηση κατά τη διάρκεια της επίσκε-

ψης παρουσιάζεται αρκετά ικανοποιητική. Δεν είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε το είδος και την ποιότητα της πληροφόρησης, αλλά η άποψή μας βασίζεται στο γεγονός ότι η πλειονότητα των μαθητών έλαβε επαρκείς πληροφορίες για τα εκθέματα του μουσείου κατά την επίσκεψη σ' αυτό. Να προσθέσουμε εδώ ότι οι όποιες πληροφορίες δίνονται στους μαθητές κατά την επίσκεψη σε κάποιο μουσείο, ακόμη και αν αυτές είναι ελλιπείς ή, στην ακραία περίπτωση, και λανθασμένες, κινητοποιούν το ενδιαφέρον πολύ περισσότερο από μια βουβή και αμήχανη περιπλάνηση στους εκθεσιακούς χώρους.

ΒΑΘΜΟΣ ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΣΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Τα σημεία που εξετάσαμε μέχρι τώρα, δηλαδή τα συγκεκριμένα μουσεία που επισκέφθηκαν οι μαθητές στην Αθήνα και στην υπόλοιπη χώρα, η συχνότητα και ο τρόπος επίσκεψης, η παροχή πληροφόρησης, συνιστούν μια σειρά αντικειμενικών παραγόντων, μετρήσιμων ή μη, που προσδιορίζουν τις εμπειρίες των μαθητών με το μουσείο. Αποτέλεσμα της αλληλόδρασης των παραγόντων αυτών και συνισταμένη των συγκεκριμένων εμπειριών μέσα από διεργασίες, όπου παρεμβάλλονται, όμως, τόσο η προσωπικότητα του μαθητή όσο και το κοινωνικό του περιβάλλον, είναι ο βαθμός ικανοποίησης που αποκόμισε ο μαθητής από τις επισκέψεις αυτές, δηλαδή η υποκειμενική αξιολόγηση των σχετικών βιωμάτων. Στη συνέχεια, η αξιολόγηση αυτή υπεισέρχεται καθοριστικά στη διαμόρφωση της στάσης του μαθητή απέναντι στο μουσείο.

Στον επόμενο πίνακα παρουσιάζονται τα στοιχεία σχετικά με το βαθμό ικανοποίησης των μαθητών στη βάση μιας πενταβάθμιας κλίμακας από «πάρα πολύ» έως «καθόλου».

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Κατανομή μαθητών ανάλογα με το αν τους δίνονταν εξηγήσεις κατά την επίσκεψη στα μουσεία. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Βαθμός ικανοποίησης	*Περιφέρεια Πρωτευούσης*	
	N	*%*
Πάρα πολύ	617	22,7
Πολύ	1.046	38,5
Έτσι και έτσι	801	29,5
Λίγο	161	5,9
Καθόλου	94	3,5
Σύνολο	**2.719**	**100,0**

Η εικόνα ως προς το βαθμό ικανοποίησης είναι οπωσδήποτε θετική. Την πρώτη θέση κατέχουν οι μαθητές που δηλώνουν «πολύ» ικανοποιημένοι από τις επισκέψεις τους σε μουσεία με 38,5%. Ο μέτριος βαθμός ικανοποίησης («έτσι και έτσι») συγκεντρώνει, στη δεύτερη θέση, 29,5%. Σημαντικό είναι, όμως, και το ποσοστό μαθητών που δηλώνουν «πάρα πολύ» ικανοποιημένοι, ανέρχεται σε 22,7%. Έτσι, θετικά εκφράζεται συνολικά η πλειονότητα των μαθητών, το 61,2%. Αντίθετα, οι αρνητικές εκτιμήσεις κυμαίνονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα: Το 5,9% των μαθητών έμειναν «λίγο» ικανοποιημένοι και το 3,5% «καθόλου» ικανοποιημένοι από τις επισκέψεις τους σε μουσεία. Συνολικά, λοιπόν, μόνο το 9,4% των μαθητών δεν άντλησαν ικανοποίηση από τις επισκέψεις αυτές.

Βέβαια, η θετική αυτή εικόνα από την επαφή με το μουσείο προέρχεται από μια συνολική εκτίμηση, τη συνισταμένη των σχετικών εμπειριών. Δεδομένης της πολυμορφίας των στοιχείων που συμμετέχουν στη συγκρότηση της συνολικής εμπειρίας, θα είχε οπωσδήποτε μεγάλο ενδιαφέρον, εάν γνωρίζαμε κάποιες επιμέρους αξιολογήσεις, τουλάχιστον για τα βασικά συστατικά στοιχεία της επίσκεψης, όπως το εκπαιδευτικό, το ψυχαγωγικό κ.λπ.. Δυστυχώς, μια ενδελεχέστερη διερεύνηση του βαθμού ικανοποίησης, σημαντικότατου παράγοντα για τη διαμόρφωση της σχέσης των μαθητών με το μουσείο, ξεπερνούσε τη στενότητα που οριοθετεί η συλλογική συμπλήρωση ερωτηματολογίων.

Η επεξεργασία των στοιχείων οδήγησε και στην εξής διαπίστωση: Ο βαθμός ικανοποίησης από τις επισκέψεις σε μουσεία διαφοροποιείται ανάλογα με το αν πρόκειται για μαθητές Γυμνασίου ή Λυκείου. Συγκεκριμένα, για τους μαθητές Γυμνασίου σημειώνεται σαφώς υψηλότερος βαθμός ικανοποίησης σε σύγκριση με τους μαθητές Λυκείου. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται, προφανώς, στο είδος των ενδιαφερόντων που αναπτύσσουν οι μαθητές σε κάθε στάδιο εκπαίδευσης. Οι μαθητές του Λυκείου, σε αντίθεση με τους μαθητές του Γυμνασίου, στρέφονται περισσότερο προς εξωσχολικές δραστηριότητες, ενώ η επίσκεψη μουσείων συνδέεται, κατά κύριο λόγο, με το σχολείο και χαρακτηρίζεται περισσότερο από την εκπαιδευτική της λειτουργία.

Μια άλλη διαπίστωση αφορά το συσχετισμό του βαθμού ικανοποίησης με την ύπαρξη ή μη πληροφόρησης κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του μουσείου. Κατά την επεξεργασία των στοιχείων μας προκύπτει ότι ο βαθμός ικανοποίησης συναρτάται μεν άμεσα από την ύπαρξη πληροφόρησης, αλλά δεν υπάρχει σχέση απόλυτης εξάρτησης. Αυτό σημαίνει ότι κάποιοι μαθητές δήλωσαν «πάρα πολύ» ικανοποιημένοι, αν και δεν είχαν καμία πληροφόρηση κατά τις επισκέψεις τους σε μουσεία, ενώ,

αντίθετα, κάποιοι άλλοι δήλωσαν «καθόλου» ικανοποιημένοι παρά το γεγονός ότι οι επισκέψεις τους σε μουσεία συνοδεύτηκαν από επαρκή πληροφόρηση για τα εκθέματα του μουσείου.

Οι διαπιστώσεις αυτές έρχονται να επιβεβαιώσουν την άποψη που διατυπώσαμε ήδη, ότι, δηλαδή, η εμπειρία της επίσκεψης σε ένα μουσείο αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο, με περισσότερα επίπεδα αναφοράς και περισσότερους ερμηνευτικούς συντελεστές ως προς το αποτέλεσμα της εμπειρίας αυτής υπό μορφή συναισθήματος ικανοποίησης.

Συνεπώς, η ύπαρξη πληροφόρησης κατά την επίσκεψη του μουσείου είναι απαραίτητος, αλλά όχι επαρκής, όρος για την επίτευξη υψηλού βαθμού ικανοποίησης. Για να συντρέξει αυτή η κατάσταση πρέπει να πληρούνται και άλλες προϋποθέσεις.

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ «ΜΟΥΣΕΙΟ»

Η εμπειρία του μαθητή με το μουσείο είναι, αναμφισβήτητα, η βάση πάνω στην οποία θα χτιστεί κάθε μελλοντική σχέση του με το χώρο αυτό. Γι' αυτό, άλλωστε, στο πλαίσιο του παρόντος, προτάξαμε την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνάς μας που αναφέρονται στα βιώματά του με το μουσείο.

Μια δεύτερη ενότητα της έρευνας επικεντρώνεται στις επιθυμίες των μαθητών όσον αφορά μελλοντικές επισκέψεις τους σε μουσεία, στο ποια μουσεία που δεν γνωρίζουν θα ήθελαν να επισκεφθούν, στο ποια μουσεία θα ήθελαν να επισκεφθούν εκ νέου. Στα στενά περιθώρια του κειμένου μας δεν έχουμε τη δυνατότητα να παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας που απορρέουν από τη θεματική αυτή. Θεωρούμε, όμως, σκόπιμο να εκθέσουμε τα αποτελέσματα της έρευνας με επίκεντρο τις αντιλήψεις των μαθητών για την έννοια «μουσείο».

Διαμορφώσαμε, λοιπόν, ένα ερώτημα με επτά προκατασκευασμένες απαντήσεις και μια όγδοη «ανοιχτή» για «άλλα σχόλια». Ζητήσαμε από τους μαθητές να επιλέξουν μέχρι δύο απαντήσεις (πρώτη και δεύτερη επιλογή), αυτές που συμφωνούν περισσότερο με τη δική τους αντίληψη περί μουσείου. Από τις επτά δυνατότητες απάντησης, οι τέσσερις έχουν θετικό και οι τρεις αρνητικό χαρακτήρα. Από αυτές πάλι, οι τρεις θετικές και οι τρεις αρνητικές αναφέρονται στην έννοια του μουσείου σε διάφορα επίπεδα προσδιορισμού: αισθητικό, ψυχαγωγικό και εκπαιδευτικό. Η τέταρτη μεμονωμένη πρόταση-αντίληψη εδράζεται πρωτίστως σε συγκινησιακό επίπεδο, αλλά παραπέμπει –στη συνέχεια– στο γνωστικό.

Ας έρθουμε τώρα στα αποτελέσματα της έρευνας, τα οποία παρουσιάζονται στον επόμενο πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Κατανομή μαθητών ανάλογα με το τι σημαίνει γι' αυτούς «μουσείο». Πρώτη επιλογή. Περιφέρεια Πρωτευούσης.

Προσδιορισμός της έννοιας «μουσείο»	*N*	*%*
Ένα μέρος με πολλά όμορφα και ενδιαφέροντα πράγματα.	1.135	42,1
Ένα μέρος με παλιά πράγματα χωρίς ενδιαφέρον, συχνά σπασμένα και χαλασμένα.	102	3,8
Ένα μέρος που πας με τους συμμαθητές, τους γονείς και περνάς όμορφα, είναι σαν διασκέδαση.	154	5,7
Ένα μέρος που όταν πας θέλεις να φύγεις γρήγορα, είναι βαρετό και σαν μουχλιασμένο.	118	4,4
Ένα μέρος που μαθαίνεις πολλά καινούργια, ενδιαφέροντα και όμορφα πράγματα.	785	29,1
Ένα μέρος που δεν καταλαβαίνεις τα πολλά άγνωστα πράγματα που βλέπεις γύρω σου.	97	3,6
Ένα μέρος που σου δημιουργεί μεγάλη περιέργεια να δεις και να μάθεις κι άλλα ανάλογα πράγματα.	289	10,7
Άλλο	17	0,6
Σύνολο	**2.697**	**100,0**

Το υψηλότερο ποσοστό, 42,1%, συγκεντρώνει η άποψη ότι η έννοια «μουσείο» παραπέμπει σε «Ένα μέρος με πολλά όμορφα και ενδιαφέροντα πράγματα». Σε πρώτη ανάγνωση, η αντίληψη αυτή φαίνεται να αφορά την αισθητική, κυρίως, πλευρά του μουσείου και των εκθεμάτων του· εμπερικλείει, όμως, και αναφορές σε γνωστικό επίπεδο. Η αρνητική συμπληρωματική πρόταση («Ένα μέρος με παλιά πράγματα χωρίς ενδιαφέρον, συχνά σπασμένα και χαλασμένα») συγκεντρώνει μόνο το 3,8% των απαντήσεων. Τη δεύτερη θέση καταλαμβάνει η θετική αντίληψη του 29,1% των μαθητών οι οποίοι θεωρούν το μουσείο ως «Ένα μέρος που μαθαίνεις πολλά καινούργια, ενδιαφέροντα και όμορφα πράγματα», μια άποψη που παραπέμπει στο εκπαιδευτικό και γνωστικό επίπεδο. Η συμπληρωματική αρνητική πρόταση «Ένα μέρος που δεν καταλαβαίνεις τα πολλά και άγνωστα πράγματα που βλέπεις γύρω σου» συγκεντρώνει και πάλι ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό, μόνο 3,6%. Την τρίτη θέση κατέχει μια, επίσης θετική αντίληψη για το μουσείο με κριτήριο το ρόλο του στην απόκτηση γνώσεων: Το 10,7% είναι της γνώμης ότι μουσείο είναι «Ένα μέρος που σου δημιουργεί μεγάλη περιέργεια να δεις και να μάθεις κι άλλα ανάλογα πράγματα». Στην τέταρτη θέση έρχεται η αντίληψη ενός μικρού ποστοστού μαθητών για το μουσείο σε συσχετισμό με την ψυχαγωγική του λειτουργία: Μόνο το 5,7% δηλώνει ότι μουσείο είναι «Ένα μέρος που πας με τους συμμαθητές, τους γονείς και περνάς όμορφα, είναι σαν διασκέδαση». Η συμπληρωματική αρνητική πρόταση («Ένα μέρος που όταν πας θέλεις να φύγεις γρήγορα, είναι βαρετό και σαν μουχλιασμένο») συγκεντρώνει ελαφρώς χαμηλότερο ποσοστό, 4,4%.

Τα παραπάνω στοιχεία σημαίνουν ότι στις αντιλήψεις των μαθητών για το μουσείο υπερισχύουν σαφέστατα οι θετικές πλευρές του, πρωτί-

στως ο ρόλος του στον εμπλουτισμό των γνώσεων, με το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι συλλογές, αλλά και στην αισθητική απόλαυση που προσφέρουν τα εκθέματα. Η αντίληψη για το μουσείο ως προς τη λειτουργία του σε καθαρά ψυχαγωγικό επίπεδο δεν συναντά ιδιαίτερη απήχηση. Η υποβαθμισμένη λειτουργία του μουσείου στο πεδίο της ψυχαγωγίας αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, αρνητικό σημείο, κυρίως σε μακροπρόθεσμη προοπτική και σε σχέση με μελλοντικές επισκέψεις των τωρινών μαθητών, ως ενήλικων πλέον, σε μουσεία.

Δεν θα σχολιάσουμε αναλυτικά τη δεύτερη επιλογή των μαθητών όσον αφορά τις αντιλήψεις τους για το μουσείο· αρκεί να επισημάνουμε ότι με τη δεύτερη επιλογή επιβεβαιώνεται η αντίληψη για το ρόλο του μουσείου ως χώρου εκπαίδευσης, ως συμπληρώματος της σχολικής εκπαίδευσης και προέκτασης αυτής. Παράλληλα, ας προσθέσουμε ότι οι μαθητές προχωρούν, αν και σε περιορισμένο βαθμό, σε αρνητικές κριτικές όσον αφορά την οργάνωση των επισκέψεων σε μουσεία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για τα ζητήματα που παρουσιάσαμε μέχρι τώρα συνάγονται οι εξής συμπερασματικές παρατηρήσεις:

1. Μια μεθοδολογική παρατήρηση: Ο ερευνώμενος πληθυσμός ταυτίζεται με το μαθητικό πληθυσμό, ο οποίος αποτελεί, εξ ορισμού, τη βάση για την εξαγωγή του δείγματος, δεδομένου ότι στοχεύουμε σε έγκυρα και αντιπροσωπευτικά αποτελέσματα. «Φυσικός» χώρος της συνέντευξης (=συμπλήρωση του ερωτηματολογίου) είναι το σχολείο. Ο χώρος της συνέντευξης επιβάλλει σε μεγάλο βαθμό τη μορφή της συνέντευξης, εν προκειμένω τη συλλογική συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, η οποία, με τη σειρά της προσδιορίζει τα χρονικά όρια της συνέντευξης, στην περίπτωσή μας στη διάρκεια μιας σχολικής ώρας, δηλαδή 45΄. Η χρονική αυτή δέσμευση είναι, άρα, περιοριστική για μια περισσότερο εκτεταμένη και εις βάθος προσέγγιση του ερευνητικού αντικειμένου. Από την άλλη πλευρά, το συγκεκριμένο μεθοδολογικό εργαλείο παρέχει, αναντίρρητα, ορισμένα πλεονεκτήματα, όπως την οικονομία σε χρηματικό κόστος και σε χρόνο (= διάρκεια της έρευνας).
2. Η στάση των μαθητών απέναντι στο μουσείο είναι, αδιαμφισβήτητα, θετική, αν και παραμένουν προς αποσαφήνιση οι βαθύτερες αιτίες και συνιστώσες αυτής της στάσης. Ποιοι είναι οι καθοριστικοί παράγοντες της μάλλον καθολικής, όπως διαπιστώσαμε, αποδοχής όσον αφορά το μουσείο; Είναι ιδεολογικοί παράγοντες, ύμνος προς τους

«ανεπανάληπτους» προγόνους μας, είναι αισθητική απόλαυση, απόλαυση γνώσης, ψυχαγωγία, απόδραση από την καθημερινότητα της διδασκαλίας;

3. Η επίσκεψη στο μουσείο φαίνεται να έχει, πλέον, υπεισέλθει στις αρμοδιότητες του σχολείου. Το σχολείο αποτελεί τον αποφασιστικό παράγοντα για τη γνωριμία του μαθητή με το μουσείο και την εγκαθίδρυση της σχέσης του με το χώρο αυτόν. Κατ' επέκταση, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της σχέσης αυτής διαμορφώνονται, δυνητικά, στη βάση μιας αντίστοιχης εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα έπρεπε, βέβαια, να προσδιορίζεται σε συνάρτηση με τις γενικότερα αποδεκτές διδακτικές παραδοχές της μουσειοπαιδαγωγικής. Ωστόσο, η πολιτεία έχει, μέχρι τώρα, παραλείψει τη χάραξη μιας εκπαιδευτικής πολιτικής στην οποία να ενσωματώνεται το μουσείο. Η έλλειψη αυτή θα πρέπει να υπογραμμισθεί, πολλώ μάλλον όταν διαγράφεται όλο και περισσότερο η τάση να ενσωματωθεί και, κατά κάποιον τρόπο, να περιορισθεί το μουσείο στη «διδακτέα ύλη».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντζουλάτου-Ρέτσιλα Ευρυδίκη, 1994, «Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», *Εικαστική Παιδεία*, σ. 138-140, no 10, έτος 194, Αθήνα.

Αντωνιάδου Ανδρούλα, 1994, «Ιστορία της Τέχνης και Μουσείο, Αισθητική Εκτίμηση έργων τέχνης», *Εικαστική Παιδεία*, no 10, σ. 123-125, Αθήνα.

Αργυράτου Καίτη, 1994, «Ελάτε να σας ξεναγήσουμε στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 64-66, Αθήνα.

Βακαλιός Θανάσης, 1994, *Θέματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης ΙΙ*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής.

Βελιώτη-Γεωργοπούλου Μ., Τουντασάκη Ε. (επιμέλεια), 1997, *Μουσεία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Εμπειρίες και προοπτικές*, Αθήνα, Gutenberg.

Βεργιτσάκης Γεώργιος, 1988, «Αισθητική αγωγή και σχολείο», *Εικαστική Παιδεία*, no 5, σ. 24-27, Αθήνα.

Βούδα Ανδρομάχη, 1994, «Ο αρχαιολογικός χώρος της Βραυρώνας κατά την αρχαιότητα και σήμερα», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 78-80, Αθήνα.

Γαλάνη-Κρίκου Μίνα, 1991, «Νομισματικό Μουσείο», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 31, Αθήνα.

Γαλάνη-Κρίκου Μίνα, 1994, «Εκπαιδευτικά Προγράμματα στο Νομισματικό Μουσείο», *Εικαστική Παιδεία*, no 10, σ. 70-71, Αθήνα.

Γαλάνη-Κρίκου Μίνα, 1991, «Ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία Εκπαιδευτικών Τμημάτων σε Μουσεία», Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM), Ελληνικό Τμήμα, *Πρακτικά*, Ναύπλιο-Αθήνα, 9-16 Οκτωβρίου 1998, σ. 189-192, Αθήνα.

Γερουλάνου Αιμιλία, 1995, «Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Μουσείου Μπενάκη», *Αρχαιολογία*, τεύχος 16, σ. 22-26, Αθήνα.

Γεωργιάδου-Κούντουρα Ευθ., 1995, «Τα μουσεία τέχνης και τα παιδιά», *Αρχαιολογία*, τεύχος 16, σ. 41-45, Αθήνα.

Γιαλουράκη Σοφία, 1994, «Ακρόπολη: Παιχνίδια και εμψυχώσεις για Γ΄ και Δ΄ Δημοτικού», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 63-64, Αθήνα.

Γιαννικοπούλου Αιμ., Μπαλή Ε., 1994, «Στον αρχαίο Ραμνούντα», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 80-81, Αθήνα.

Γκράτζιου Όλγα, 1991, «Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 30, Αθήνα.

Γκράτζιου Όλγα, 1995, «Τα αριστουργήματα μιλάνε μόνα τους», *Αρχαιολογία*, τεύχος 16, σ. 37-40, Αθήνα.

Ιωαννίδης Ανδρέας, 1988, «Εκπαιδευτικά Προγράμματα στην Εθνική Πινακοθήκη», *Εικαστική Παιδεία*, no 5, σ. 57, Αθήνα.

Keding Olafson Ulla, 1991, *Μουσεία και παιδιά*, Ελληνική Εθνική Επιτροπή για την Ουνέσκο, Αθήνα.

Καλαφάτης Νίκος, 1988, «Ο μαθητής μπροστά στο έργο τέχνης», *Εικαστική Παιδεία*, no 5, σ. 34-35, Αθήνα.

Καλκούνου Πόπη, 1994, «Τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος», *Εικαστική Παιδεία*, no 10, σ. 126-128, Αθήνα.

Καλούρη-Αντωνοπούλου Ράνυ, Κάσσαρης Χρίστος, 1988, *Το Μουσείο, μέσο τέχνης και αγωγής*, Αθήνα, Καστανιώτης.

Καρρά Α., Κεχαγιά Λ., Παπακυριακού Κ., 1994, «Ένα σχέδιο εκπαιδευτικού προγράμματος για την καθημερινή ζωή στην αρχαία Αιανή», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 76-77, Αθήνα.

Κεχαγιά Λ., Παπακυριακού Κ., 1994, «Δελφοί: Μια προσπάθεια εφαρμογής του εκπαιδευτικού προγράμματος για την Ακρόπολη στην περιφέρεια», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 74-76, Αθήνα.

Κοκκίνης Σπύρος, 1979, *Τα μουσεία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εστία.

Κορρές Μανώλης, 1988, «Παρθενών», *Εικαστική Παιδεία*, no 5, σ. 43-52, Αθήνα.

Κρεμέζη-Μαργαριτούλη Άννα, 1991, «Σύλλογος για την προστασία της θαλάσσιας χελώνας», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 41-43, Αθήνα.

Μαϊστρέλης Στρατής, 1994, «Μια μέρα στην Ακρόπολη, πριν και μετά», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 66-68, Αθήνα.

Μουρατιάν Μπέλλα, «Εναλλακτικοί τρόποι επίσκεψης στο μουσείο. Η περίπτωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων», *Η λέσχη των εκπαιδευτικών*, σ. 3-4, Αθήνα.

Νάκου Ειρήνη, 1987, *Ταξίδι στα αρχαία χρόνια*, Αθήνα, Κέδρος.

Νάκου Ειρήνη, 1994, «Η ανάπτυξη της ιστορικής αντίληψης των παιδιών μέσα σε χώρους μουσείων. Η περίπτωση του Κέντρου Μελετών Ακροπόλεως και του Μουσείου Ακροπόλεως», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 58-59, Αθήνα.

Παπουλή-Δημητροπούλου Ευδοκία, 1995, «Θεατρικό Μουσείο Πάνου Αραβαντινού», *Αρχαιολογία*, τεύχος 16, σ. 27-29, Αθήνα.

Πλατή Μαρίνα, 1988, «Εκπαιδευτικά Προγράμματα στο Μουσείο Κυκλαδικής και αρχαίας ελληνικής τέχνης», *Εικαστική Παιδεία*, no 57, σ. 57, Αθήνα.

Πλατή Μαρίνα, 1991, «Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 6-10, Αθήνα.

Πολυδώρου Μαρία, 1994, «Ένα αρχαιολογικό πρωινό», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 69-70, Αθήνα.

Προκοπίου-Βαξεβανίδου Ελένη, «Μουσειοσκευές-Η εμπειρία από το Χάρακα, ένα απομακρυσμένο χωριό της Κρήτης», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 83-85, Αθήνα.

Σιγάλας Γιώργης, 1994, «Το μουσείο και το παιδί», *Εικαστική Παιδεία*, no 10, σ. 50-53, Αθήνα.

Τσιμά Παρασκευή, 1994, «Οι Μουσειοσκευές ταξιδεύουν στο Βόλο», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 82-83, Αθήνα.

Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικό Τμήμα ICOM, 1997, *Διεθνές Συμπόσιο, Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα, Θεωρία και πράξη*, Θεσσαλονίκη.

Φραγκούλη-Βελέ Ήρα, 1994, «Γνωστική και συναισθηματική προετοιμασία των μαθητών μέσα από τα σχολικά κείμενα», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 13-14, Αθήνα.

Χατζή Ζωή, 1994, «Τα παιδιά ζωγραφίζουν την ιστορία της Ακρόπολης», *Αρχαιολογία*, τεύχος 25, σ. 38-39, Αθήνα.

Χατζηασλάνη Κορνηλία, 1994, «Σύντομο ιστορικό των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στην Ακρόπολη», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 10-12, Αθήνα.

Χατζηνικολάου Τέτη, 1991, «Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα στον Εθνικό Κήπο», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 40, Αθήνα.

Χριστοδουλοπούλου Αναστασία, 1994, «Κλασικισμός στη Σύρο», *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, σ. 81-82, Αθήνα.

Ψαράκη-Μπελεσιώτη Νίκη, 1991, «Μουσείο Μπενάκη», *Αρχαιολογία*, τεύχος 38, σ. 23-29, Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Auer Hermann (Hrsg.), 1975, *Das Museum im technischen und sozialen Wandel unserer Zeit.* Symposium 1973, München.

Bauer Ingolf/Gocherell Nina (Hrsg.), 1976, *Museumsdidaktik und Dokumentationspraxis*, München (Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgechichte, 2).

Bonnefous Edouard, Peuchot Eric, Richter Laurent (dir.), 1994, *Droit au musée, droit des musées*, Paris, Dalloz.

Bourdieu Pierre, Darbel Alain, 1969, *L' amour de l' art: les musées d' art européens et leur public*, Paris, Minuit.

Caillet Elisabeth, 1996, *A l' approche du Musée, la médiation culturelle*, Lyon, Presses univeristaires de Lyon.

Caillet E., 1988, «Pédagogie et muséologie», in *Education permanente et formation des adultes*, no 92, σ. 63-76, Paris.

Centre de culture scientifique, téchnique et industrielle (Mulhouse), 1988, *Les Visiteurs et leurs musées: les cas des musées de Mulhouse*, Documentation Française, Paris.

Das Gupta, Tapan Kumar, 1985, *Beiträge zur Museumsdidaktik am Beispiel einer ethnographischen Sammlung. Präsentation und Evaluation*, Hohenschäftlarn (Monographien zur Völkerkunde, IX).

Edwards S. Robinson, Arthur W. Melton, Marguerite Bloomberg, Jack Guichard et al., 1996, *Publics et musées*, vol. 8, Etudes de publics, années 30, Lyon, Presses universitaires de Lyon.

Eisenbeis Manfred, 1980, «Museum und Publikum: über einige Bedingungen des Museumsbesuchs - ein Bericht über eine soziologische Erhebung in der Bundesrepublik Deutschland», in *Museumskunde*, Bd. 45, σ. 16-26.

Fingerle Karlheinz, 1986, *Fragen an die Museumsdidaktik am Beispiel des Deutschen Museums*, München Deutsches Museum.

Gottesdiener Hana, 1992, *Textes et public dans les musées*, Lyon, Presses universitaires de Lyon.

Graf Bernhard, 1985a, «Besucherbezogene Museumsforschung zwischen Anspruch und Wirklichkeit», in *Museumskunde*, Bd. 50, σ. 157-162.

Graf Bernhard / Treinen Heiner, 1983, *Besucher im Technischen Museum: zum Besucherverhalten im Deutschen Museum München*, Berlin (Berliner Schriften zur Museumskunde 4).

ICOM, 1983, CECA, Sektion für die Bundesrepublik Deutshland und West Berlin (Hrsg.), *Museumspädagogik: Welt der Arbeit im Museum*, Marburg.

ICOM, 1984, CECA, Sektion für die Bundesrepublik Deutschland und West Berlin (Hrsg.), *Museumspädagogik: Heimat im Museum.* Koblenz (Veröffentlichungen des Landesmuseums Koblenz, B. 20).

Jacobi Daniel, Coppey Odile (dir.), 1996, *Publics et musées*, vol. 7, Musée et éducation, Lyon, Presses universitaires de Lyon.

Joëlle le Marec, introd., 1993, *Du public aux visiteurs*, Lyon, Presses universitaires de Lyon.

Koch Gerd, 1979, «Besucherbefragung im Museum», in *Baessler-Archiv*, σ. 1-134.

Noschka-Roos Annete, Hagedorn-Saupe Monika, 1989, *Museumspädagogik in Zahlen. Erhebungsjahr 1988*, Berlin (Materialien aus dem Institut für Museumskunde, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Heft 27).

Noschka-Roos Annete, 1989, *Bibliographie-Report 1989 zu Museologie, Museumspädagogik und Museumsdidaktik mit referierendem Bibliographie-Teil zum Sachgebiet Besucherforschung*, Berlin (Materialien aus dem Unstitut für Museumskunde, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Heft 19).

Rencontres de Grenoble (1988), 1990, *Musée d' histoire naturelle, science et cité*, les Ateliers de Grenoble 1988, Grenoble, PUG.

Rohmeder Jürgen, 1978, «Individuum und Kollektiv - Museumspädagogik für wen?», in *Museumskunde*, Bd. 43, σ. 34-36.

Rohmeder Jürgen 1980, «Organisationsformen der Musseumspädagogik in der Bundesrepublik Deutschland», in *Museumskunde*, Bd. 45, σ. 65-72.

Screven Chandler G., 1985, «Lernen und Motivation von Besuchern in Ausstellungen: Folgerungen für die Planung», in Graf Bernhard, Knerr Günter (Hrsg.), *Museumsausstellungen. Planung. Design. Evaluation*, München/Berlin (Kolloquium im Deutschen Museum, 4-8 März 1985), σ. 11-34.

Tobelem Jean-Michel (éd.), René Rijjardo (av.-pr.), 1996, *Musées, géner autrement: un regard international*, Documentation Française, Paris.

Treiber Bernhard, Weinert Franz E. (Hrsg.), 1982, *Lehr-Lern-Forschung*, München.

Unesco, 1987, *La formation professionnelle, Paris.*

Unesco, 1992, *Musées, y a-t-il des limites*? Paris, Unesco.

Weschenfelder Klaus, Zacharias Wolfgang, 1992, *Handbuch Museums-pädagogik. Orientierungen und Methoden für die Praxis*, Düsseldorf.